

RAZPRAVE – ČLANKI

Jakob J. Kenda
Ljubljana

STROKOVNA IN ZNANSTVENA RECEPCIJA SODOBNE FANTAZIJSKE LITERATURE (2. del)

Prvi del razprave je uvodoma postavil nekaj hipotez o pojmu sodobna fantazijska literatura in z različnimi metodami utemeljil, kateri so najpomembnejši avtorji tega žanra. Nato je pregledal recepcijo prvega izmed četverice najpomembnejših, Tolkienu, in razložil temeljni recepcijski model fantazije, kakršen se je razvil ob njem. Obenem se je ustavil ob nekaterih zanimivejših prispevkih o Tolkienu in pokazal na glavne smeri razpravljanja o tem avtorju. Pričujoči drugi del razprave pa nadaljuje s podobno obravnavo še dveh izmed najpomembnejših pisateljev žanra, Le Guinove in Pullmana. Drugi del razprave bo torej ob pregledu prispevkov o njunih poglavitnih delih razčlenil strokovno in znanstveno gradivo v vrsto raziskovalnih sklopov ter pokazal, kako recepcija pri *Zemljemorju* in *Njegovi temni stvari* sledi osnovnemu modelu ter na kakšne načine ga variira.

The first part of the article gave some hypotheses about the concept of modern fantasy literature and used different methods to establish the most important authors of this genre. Then it gave an overview of the reception of the first of the four most important authors, Tolkien, and explained the reception model of fantasy literature that developed in response to him. In addition, the article discussed some more interesting contributions about Tolkien and pointed out the main lines of discussion about this author.

The second part of the article continues with a similar discussion of two other important authors of the genre, Le Guin and Pullman. It gives an overview of writing about their main works and classifies critical and theoretical writing about them into several strands. Furthermore, it shows how the reception of *Earthsea* and *His Dark Materials* follows the basic model and what variations of that model it also includes.

Zemljemorje

Zemljemorje (1968–2003), fantazijski cikel ameriške pisateljice Le Guinove, vsekakor kaže nekaj zanimivih variacij osnovnega modela recepcije sodobne fantazije, kakršen se je osnoval pri Tolkienu. Ob izidu prvega romana iz cikla *Zemljemorje – Čarovnik iz Zemljemorja* (1968) – se je v časopisju resda pojavilo tudi nekaj mlačnih recenzij, sicer pa je bil sprejet izrecno pozitivno (primerjaj White, Donna: 11). ALA, združenje ameriških knjižnic, je nadalje *Čarovnika* umestila na vrsto priporočilnih seznamov, leta 1969 pa je prejel prestižno Boston Globe Horn

Book Award, ki je na področju ameriške mladinske književnosti po pomenu takoj za odlikovanjem Newbery Medal. Podobno topel sprejem je prvi del doživel v drugih anglosaških deželah, na primer v Angliji, kjer ga je Naomi Lewis v *Times Literary Supplement* izbrala za mladinsko knjigo leta (primerjaj isto: 12). In ne nazadnje je tudi prva znanstvena razprava, 1969. mladinskim knjižničarjem podano predavanje E. Cameron, govorila o njem zelo priznavalno (glej npr. Cameron: 339). Še naprej pohvalna je bila recepcija ob drugem romanu, *Atuanska grobnica* (1970). Ob izidu tretjega, *Poslednja obala* (1972), ki naj bi zaključil načrtovano trilogijo, pa je Le Guinova doživela pravi kritiški slavospev; Anglež Peter Nicholls je na primer celo zatrdil, da je Le Guinova boljši pisec fantazije kot njegov rojak Tolkien (glej Nicholls: 80).

Takšen odklon od modela recepcije sodobne fantazije, zaradi katerega sta stroka in znanost v prvi fazi izrazito priznavalna, negativnega vrednotenja pa tako rekoč ni, ima mimo kvalitet samega cikla tri poglobitne razloge. Prvi je prav Tolkienov *Gospodar*; kot smo opisali, se je ob koncu šestdesetih ta roman dokončno uveljavil, prek tega pa je v strokovnih in znanstvenih krogih začasno potihnilo tudi negativno vrednotenje sorodnih del. S tem se je lahko začelo razvijati posebno področje razpravljanja o fantaziji in so mdr. tudi nastajali prvi predlogi za njeno žanrsko poimenovanje. Manlove je tako prvi odmevno uporabil termin sodobna fantazija (modern fantasy), znotraj fantazijskega fandoma pa se je uveljavil izraz visoka fantazija (high fantasy) in se prenesel v strokovno ter znanstveno rabo prek Cameronove – ta je termin visoka fantazija prvič uporabila v predavanju, ki smo se ga že dotaknili, in to seveda v zvezi s *Čarovnikom* kot enim temeljnih besedil tega žanra.

Za zgolj pozitivno zgodnjo recepcijo Le Guinove v okviru stroke in znanosti je bil na podoben način kot Tolkien gotovo zaslužen še kakšen avtor. Whitova, na katere monografijo smo se že sklicevali, tako opozarja na pomen, ki so ga imele za zgodnji pozitivni odnos do Zemljemorja *Kronike Prydaina* Lloyda Alexandra (glej White, Donna: 10): spričo spora o eskapizmu *Prydaina*, ki se je končal v njegovo korist v času tik pred pojavom *Zemljemorja*, naj bi bilo ameriško literarno prizorišče pozitivno naravnano do sorodno 'eskapističnih' del.

A vpliv *Prydaina* na recepcijo Le Guinove je vendarle parcialen, in to najmanj iz dveh razlogov. Prvič zato, ker gre za tipičnega predstavnika tiste skupine literarnih del, ki bi jo bilo na podlagi uvodnih teoretičnih predpostavk najbolje umestiti v mladinsko fantastično pripoved, torej v kategorijo, ki je z razvojnega vidika predhodnica sodobne fantazije, zato pa ima s slednjo kar nekaj skupnih lastnosti (s fantazijo jo npr. družijo ravno to, da na obe vsake toliko letijo očitki eskapizma), nikakor pa vseh bistvenih. *Prydain* torej *Zemljemorju* že s tega gledišča ni mogel utreti poti celostno. In drugič: njegov vpliv nikakor ni segel v zadostni meri prek meja Združenih držav, saj gre podobno kot pri Zelaznyju in Pratchettu za avtorja, katerega pomen se kot relativno velik kaže zgolj v njegovi nacionalni književnosti.

Za pozitivno obravnavanje Le Guinove je torej s stališča uveljavljanja fantazije nedvomno najpomembnejši Tolkien, katerega temeljno delo novega žanra ima seveda vse njegove bistvene lastnosti, obenem pa je lahko s svojim mednarodnim dometom napravilo prizorišče ugodno v vrsti nacionalnih književnosti; pravzaprav je s svojo mednarodnostjo prejkone omogočilo uspeh že Alexandru.

V splošnem navdušujoče natančna in kritiško izvrstno umerjena monografija Whitove je na tem mestu torej nekoliko problematična, a nanjo se spet lahko brez

pomislekov naslonimo že ob drugem razlogu za zgolj priznavalno zgodnje vrednotenje *Zemljemorja*. Whitova je namreč ob pregledu odziva na celotni opus Le Guinove ugotovila, da v šestdesetih in sedemdesetih ni obravnav, ki bi ga zajele scela: znanstvenofantastičnim delom te pisateljice se takrat posvečajo skoraj izključno za ta žanr specializirani raziskovalci, utopični del njenega opusa v svojo sfero prišteva splošna literarna veda in s fantazijskim ciklom *Zemljemorje* se pretežno ukvarjajo zgolj raziskovalci mladinske književnosti (primerjaj npr. White, Donna: 2). Slednja pa konec šestdesetih za razliko od drugih raziskovalnih področij še ni vključevala dovolj močne feministične smeri, ki bi že takrat opazila problematično prikazovanje žensk v prvih treh delih cikla, predvsem v drugem.

Odtod tudi pomanjkanje tovrstne kritike, kakršne je bila Le Guinova svojemu javno izpričanemu feminizmu navkljub deležna ob delih, ki niso spadala na področje sodobne fantazije. Ko je med pisanjem prvih treh romanov *Zemljemorja* tako napravila pomemben ekskurz na področje znanstvene fantastike z romanom *Leva roka teme* (1969), so ga mnogi resda označili za izjemno kvalitetnega – takrat eden najvidnejših razpravljalcev o znanstveni fantastiki, Darko Suvin, je celo zapisal, da gre za delo, ki se mu je izmed vseh v tistem letu najbolj vtisnilo v spomin (primerjaj Suvin: 204). *Leva roka teme* je poleg časopisnih in revijalnih priznanj nadalje prejela tudi najvišji nagradi, tako kritiško podeljeno *Nebulo* kot s strani ljubiteljev žanra izglasovanega *Huga*, kar je uspelo le peščici avtorjev. Toda feministična struja se je ob njem močno razplamtela, saj se roman odvija na planetu androginov in že s tem nudi zanimivo izhodišče za razpravo o vlogah spolov. Joanna Russ, tedaj ena vodilnih feminističnih razpravljalcev na področju tega žanra, pa tudi avtorica t. i. feminističnih znanstvenofantastičnih romanov, je Le Guinovi na primer očitala, da so njeni androgini izrazito moški, njihova ženska plat pa je skoraj v celoti zanemarjena (glej predvsem Russ: 83–84). Tega in še številne druge očitke je nazadnje zbral Stanisław Lem, ikona vzhodnoevropskih avtorjev znanstvene fantastike, in jih v prenovljeni obliki naperil proti Le Guinovi leta 1971: roman naj bi bil psihološko šibek zaradi stalnega spreminjanja spola pri junakih, androgine predstavlja Le Guinova kot moške tako v vedenju in govoru kot po oblačilih itd.

Ob posebni klimi, ki jo je Le Guinovi posredno pripravil Tolkien, je torej imelo za recepcijo *Zemljemorja* močan pomen specifično stanje v strokovnih in znanstvenih krogih, kakršnim je v šestdesetih in sedemdesetih pripadalo razpravljanje o sodobni fantaziji. Tretji izmed poglavitnih razlogov za posebno variacijo osnovnega modela recepcije pa je vsekakor avtoričin aktivni odnos do stroke in znanosti. Že pri Tolkienu smo opozorili na njegovo esejistiko, s katero je zaznamoval mnoge svoje razpravljalce, nekoliko manj vplivne zapise o lastni ustvarjalnosti pa najdemo tudi pri številnih drugih avtorjih fantazije, v zadnjem času na primer pri Pullmanu (glej mdr. Pullman 2001, 2002 a, 2002 b). Avtorji fantazije po vzoru Tolkienovega ogorčenja nad motorjem na notranje izgorevanje tudi radi komentirajo trenutno politično ali splošno stanje sveta – omenjeni Pullman je na primer za trenutnega predsednika ZDA izjavil, da 'bi bil izvrsten negativec kakšnega mladinskega romana', saj mu je lastna 'bevskajoča prepričanost, s katero uveljavlja svoj goreči fanatizem' (oboje Pullman 2004).

Toda tako ostrim izjavam navkljub se nobeden od avtorjev sodobne fantazije ne more meriti z Le Guinovo niti po elokventnosti, kaj šele aktivnosti. Avtorica se je tako glede ženskih vprašanj pisno odzvala že na Lemovo kritiko in jo sicer

humorno, a vendarle odločno zavrnila (glej Le Guin 1971). Ko feministične kritike na račun *Leve roke teme* niso potihnile, se je nato leta 1976 obrnila na lastni tabor z esejem *Is Gender Necessary?*, v katerem je razgretemu razpravljanju navkljub priznala kot napako marsikaj prej očitane: androginom ni izdelala za roman potrebne posebne oblike vladavine, ni raziskala njihove posebne psihologije in jih ni prikazala tudi v feminilni vlogi. Ob nadaljnjih kritikah pa je nazadnje leta 1988 objavila še spis *Is Gender Necessary? Redux*, v katerem je vzporedno z izvirnim besedilom iz leta 1976 objavila lastne pripombe nanj, ki so pravzaprav opravičila feminističnemu taboru (glede obeh esejev primerjaj Le Guin 1992: 135–147). Kritika s strani raziskovalk znanstvene fantastike je s tem vendarle potihnila, saj je bilo avtoričino opravičilo očitno sprejeto in razumljeno: šibke plati *Leve roke teme* so izhajale iz kulturnega pogojevanja (cultural conditioning), ki mu je bila podvržena tako avtorica kot njena celotna generacija (glej isto: 146).

Nič manj aktivne vloge si ni Le Guinova izbrala na področju fantazije, kjer je močno vplivala že na zgodnje razpravljanje o *Zemljemorju*. Večina daljših razprav o ciklu, ki so nastale takoj po izidu, je namreč kar njenih: 1973. je pisala o pomenu taoizma za *Zemljemorje* in cikel tematsko razčlenila, v drugem članku iz istega leta pa je razmišljala o vzrokih za ameriško neodobravanje domnevno eskapistične fantazije. V tretjem je nato spregovorila o Tolkienu in Morrisu ter naslednje leto na cikel aplicirala še Jungovo teorijo arhetipov (vsi spisi zbrani v Le Guin 1992). Pod vtisom takšnega pisanja so raziskovalci *Zemljemorja* vse do konca sedemdesetih predvsem nadgrajevali in niansirali njena lastna mnenja; relativno priznani George Slusser na primer v tistem času interpretira prve tri romane s pomočjo Jungove teorije arhetipov. Toda ob tem so proti koncu sedemdesetih vendarle začeli nastajati tudi izvirnejši pogledi na prve tri dele *Zemljemorja*: izmed pomembnejših raziskovalcev Shippey leta 1977 poudari pomen, ki ga ima za cikel antropologija, Virginia White leta 1979 premakne razpravljanje z Junga na Campbella, 1980. leta pa Attebery na *Zemljemorje* aplicira Proppa.

S prispevki, ki so manj zavezani avtoričinim pogledom na lastno ustvarjalnost, je razpravljanje o njej po eni strani dobilo večjo težo, obenem pa to kaže na zmanjševanje pomena enega od treh razlogov za odklon od osnovnega modela recepcije žanra. Tudi druga dva razloga sta bila v tem času odpravljena. Posebne klime, ki jo je konec šestdesetih in deloma še v sedemdesetih ustvarjala uveljavitev Tolkiena, vsekakor ni bilo več; kot smo posredno že zapisali, je *Gospodar* po kritiki Manlova, ki je bila zadnja pomembnejša, dosegel današnje stanje recepcije, pri katerem je njegov pomen v splošnem priznan, čeprav občasno nanj še vedno letijo kritike. Poleg tega pa predvsem od osemdesetih dalje cikel Le Guinove vse bolj prehaja tudi v obzir drugih literarnih področij in je vse manj zavezan zgolj raziskovalcem mladinske književnosti, kar bo razvidno iz citiranih razpravljalcev v nadaljevanju.

Tako ni čudno, da so se prav v osemdesetih začele pojavljati tudi prve kritike *Zemljemorja*. Te so se izostrile v drugi polovici desetletja, sicer pa so se prav s stališča feminizma dotaknile vprašljivega prikazovanja žensk, predvsem v drugem romanu, torej v *Atuanskih grobnicah*. Pri tem je prvi tovrstni zapis iz leta 1985, njegova avtorica, Kuznetzova, pa je v *Grobnicah* videla problematično zgodbo ogrožene device in uničenja ženskega kulta (glej Kuznetz: 29). Kuznetzova je bila v svoji kritiki sicer še previdna, a že s samo temo je odprla pot drugim, ki so Le Guinovo s stališč feminizma obsodili mnogo ostreje: po mnenju Shermanove, na

primer, naj bi bilo iz *Grobnice* razvidno sporočilo, da se ženskam brez moških zmeša in izgubijo življenjski cilj, moški brez žensk pa so lahko ustvarjalni in močni (glej Sherman: 26).

Feministična kritika je tako s skoraj dvajsetletno zamudo uveljavila svoj glas tudi na področju fantazije Le Guinove in s tem vendarle priskrbelo še drugi pol opisanega modela recepcije: poleg izrečno pozitivnih mnenj se s koncem osemdesetih pojavijo tudi skrajno negativne ocene cikla. Takšno klasično stanje recepcije fantazijskih del pa se je z začetkom devetdesetih pri Le Guinovi izrazilo še jasneje, saj se je avtorica odločila napraviti premik v smeri, ki ji jo je nalagal njen feminizem – preseči kulturno pogojevanje – prav na področju fantazije.

Leta 1990 je tako izdala četrti del *Zemljemorja*, roman *Tehanu*. Javnost je deloma osupnila že ob samem dejstvu, da ga je sploh napisala, saj naj bi bil cikel s tretjim delom zaključen; do tedaj se ga je kar sama po sebi nekako oprijela oznaka trilogija. A kakor koli, še bolj osupljivo pri četrtem romanu je drugačno videnje taistega fantazijskega sveta, ki je zdaj dejansko osvetljen iz izrazito ženske perspektive. Ta seveda zahteva celo vrsto sprememb, pri čemer je najvidnejša, da v ospredje stopijo ženske junakinje – Tenar iz najbolj napadanega drugega dela, čarovnica Moss, ki je ženski protipol vladajočih moških čarovnikov, in seveda naslovna Tehanu, iznakažena deklica, v kateri se zaradi njene dvočlene biti na presenetljiv način skriva ključ do transcendence *Zemljemorja*. Toda ob vsem tem je ženski vidik zahteval tudi dodelavo zapletenega ustroja fantazijskega sveta, kakor nam ga je Le Guinova predstavila v prejšnjih delih, in prav na tem področju se pokaže avtoričino skrajno mojstrstvo: zgradba sveta, prikazana v prvih treh knjigah, ostane nespremenjena, a obenem je povsem nova, saj prav dodatna perspektiva v četrtem delu začenja pojasnjevati prejšnje nedorečenosti.

Takšno hvalo bi bilo vsekakor potrebno utemeljiti z nekaj jasnimi primeri, a spričo kompleksnosti dela in s tem nujno obsežnega pojasnjevanja se jim bomo morali na tem mestu žal odreči. Za cilje pričujočega razpravljanja se nadalje zdi zgornje povsem zadostno podpreti z nizom izjemno priznavalnih kritik, ki so izšle po izidu *Tehanu*, in postavljajo sorodne trditve. Izmed časopisnih velja izbrati pisanje McKinleyjeve, dobitnice že omenjene prestižne nagrade Newbery Medal, ki pohvali prav pisateljsko veščino, s katero je Le Guinova izpeljala osupljivi zasuk v ustroju fantazijskega sveta. Nadalje se je seveda z zadovoljstvom oglasil feministični tabor z znanstveni fantastiki zavezanima Holly Littlefield in Sandro Lindow ter drugimi, izmed katerih najbolj izstopajo skrajno spravljivi glasovi. Takšnega na primer izraža Len Hathfield, ki gre celo tako daleč, da interpretira prejšnje tri dele kot podtalno kritiko patriarhalne družbe (glej Hathfield: 64). To sicer z lahkoto nekoliko kasneje zavrne Nodelman, a tudi slednji priznavalno poudari, da je s spremembo v četrti knjigi Le Guinova izzvala bralce k razmisleku o patriarhalnih vrednotah prvih treh del iz cikla (glej Nodelman: 199).

Ob takšni hvali pa je v klasičnem slogu recepcije fantazijskih del izbruhnila tudi nasprotna stran. Že najrazličnejša področja pokrivajoči kritik Dirda je v sicer pretežno pozitivni oceni za *Washington Post* zapisal, da so vse ženske v *Tehanu* dobre in vsi moški 'v najboljšem primeru pomanjkljivi in običajno izrazito zli', delo pa naj bi 'vodilo k vrhuncu skoraj pornografske groze [...] prešokantne za njegove mlade bralce' (oboje Dirda 1990: 9). V krogih znanstvene fantastike in fantazije eminentni John Clute pa je dober primer skrajno negativne kritike, saj v *Times Literary Supplementu* ni imel povedati prav nič pohvalnega: četrta knjiga

se mu je zdela povsem neprimeren feminističen dodatek sicer kvalitetni trilogiji in *Tehanu* naj bi bila 'vsiljiva – in mestoma namensko slabovoljna – dekonstrukcija prejšnjih treh delov' (Clute 1990). Takšnim kritikom seveda ni ostala dolžna Le Guinova, ki jim je leta 1993 odgovorila s spisom *Earthsea Revisioned*.

Razburjenje, začeto ob feministični kritiki s konca osemdesetih in nadaljevano v začetku devetdesetih ob izidu *Tehanu*, se je nato podobno kot pri Tolkienu v splošnem pleglo. O Le Guinovi je tako od druge polovice devetdesetih izšla vrsta v splošnem priznavalnih razprav, ki obdelujejo najrazličnejše vidike njenega fantazijskega cikla ter drugih členov pisateljičinega opusa. Pri tem sta nedvomno najkvalitetnejši monografiji že pohvaljena *Dancing with Dragons* Whitove in Rochellova *Communities of the Heart*; slednja prek kvalitetnega združevanja in nadgraditve prispevkov prejšnjih razpravljalcev o mitologiji pri Le Guinovi usmeri svoje razmišljanje k vprašanju retorike, pri čemer pa se ob slednjih fantazijskega dela pisateljičinega opusa žal dotakne le posredno. Vsekakor pa oba omenjena avtorja neprestano izpostavljata svoje pozitivno vrednotenje cikla; Whitova tako že v prvem stavku uvoda zapiše, da 'Ursula K. Le Guin sodi med najbolj spoštovane sodobne ameriške avtorje' (White, Donna: 1).

V tem duhu sta bila sprejeta tudi peti roman cikla, *Drugi veter* (2001), in zbirka kratkih zgodb, *Zgodbe iz Zemljemorja* (2003), katere spremna beseda spominja na Tolkienove dodatke ob koncu *Gospodarja*. *Veter* in *Zgodbe* sicer do konca uveljavita dodatni zorni kot, saj izpeljeta tudi svetovnonazorske in etične posledice takšnega gledišča, pri tem pa nista nič manj osupljivo spretna od *Tehanu*. Zdi se tudi, da je cikel tako spričo avtoričine starosti, zaključujoče spremne besede v *Zgodbah* in predvsem mnogo bolj celostne predstavitev fantazijskega sveta *Zemljemorja* vendarle dokončan. A temu navkljub v obdobju od leta 2003 do danes ni bilo zaslediti pomembnejše študije, kaj šele monografije, ki bi zaobjela vsa izdana dela iz cikla, je pa obstoječim razpravam lastno dvoje: večinoma so izrazito priznavalne in se ukvarjajo predvsem z vprašanji, kakršno je razporeditev celotnega cikla v eno ali več enot. Pri slednjem se žal že spet pretirano naslanjajo na avtoričino mnenje o tem. Takšno je na primer pisanje Mahyjeve, ki v svoji razdelitvi cikla na dve trilogiji (*Čarovnik – Grobnice – Obala* in *Tehanu – Veter – Zgodbe*) predvsem sledi videnju tega vprašanja, kot ga je javno izrazila Le Guinova (glej npr. Gevers).

Kljub umiritvi diametralno nasprotnih vrednostnih mnenj s konca osemdesetih in začetka devetdesetih ter splošnemu sprejemu Le Guinove v kanon sodobne fantazije pa se tako kot pri drugih najpomembnejših piscih žanra pojavljajo občasni negativni izbruhi, spet na nivoju časopisja. Eno izmed takšnih negativnih ovrednotenj je na primer kritika *Drugega vetra* že omenjenega Johna Cluta za *Washington Post*, v kateri na koncu povzetka vsebine sicer pohvali jezikovno plat romana, a napade 'absurdno preprosto' oziroma kar 'arogantno preprosto' zgodbo in 'narejeno spodobnost': '*Drugi veter* izraža nekakšno pridobljeno spodobnost, uporno dobroto izida, za katero Le Guinova daje bralcu skozi potek knjige možnost, da si jo prisanja' (vse Clute 2001).

S tem lahko zaključimo, da recepcija *Zemljemorja* sledi splošnemu modelu, čeprav se na začetku od njega odmakne. Temu botrujejo trije razlogi: vpliv recepcije *Gospodarja* ob koncu šestdesetih in v sedemdesetih, specifičen razvoj dela literarne vede, ki je *Zemljemorje* sprva zajel v svoje območje, ter ne nazadnje avtoričin aktivni odnos do stroke in znanosti. Zaradi takšnih posebnosti doživi cikel zgolj pozitivno vrednotenje, z umanjkanjem posebnih okoliščin od osemdesetih

dalje pa se njegova recepcija končno ustali v splošnem modelu: najprej se pojavijo tudi skrajne kritike, ob izidu četrtega dela, torej v začetku devetdesetih, pa doživi *Zemljemorje* tako navdušeno pozitivne odzive kot ostro negativne. Takšno klasično stanje nato skladno z vzorcem recepcije sčasoma prinese *Zemljemorju* v splošnem priznavalen odnos, a temu navkljub ga vse do danes spremlja predvsem v okviru časopisja tudi občasno kritiško negotovanje.

Njegova temna tvar

Svojestvena variacija osnovnega modela recepcije je značilna tudi za trilogijo *Njegova temna tvar* (1995–2000), Pullmanovo zaenkrat daleč najpomembnejše pripovedno delo, čeprav v splošnem lepo sledi takšnemu modelu. Že prvi del, *Severni sij* (1995), je sprožil vrsto skrajno navdušenih kritik in še več jih je sledilo drugemu, *Pretanjeni nož* (1997). Terence Blacker je tako v angleškem *Mail on Sunday* o *Pretanjenem nožu* zapisal, da je 'resnična mojstrovina inteligentnega in domiselnega pripovedništva, mnogoplastna viteška in pustolovska zgodba' (citirano v Squires: 66) in Dedererjeva je v ameriškem *Newsday* *Severni sij* označila kot 'izvrstno in razburljivo zgodbo, ki je satansko bistra in angelsko jasna' (Dederer: 13). Izmed vseh kritikov najbolj navdušeni Dirda pa je po izdaji prvega dela trilogije v *Washington Postu* oznanil: 'Če bo drugi del tako dober kot *Severni sij*, bomo na dveh tretjinah poti do zaključka enega klasičnih del sodobne fantazije' (Dirda 1996: 13).

Ob zadnjem členu trilogije, *Jantarni daljnogled* (2000), so bile kritike v splošnem prav tako navdušene, a vse priznavalno literarno novinarstvo je bilo vsebinsko vendarle šibko; dostikrat je sicer zgledno izpostavilo večino najbolj očitnih kvalitet Pullmanovega pisanja – obrtniško spretnost, ideološko predrznost, živost prizorov in izmišljenih bitij itd. – od bolj zanimivih uvidov pa je prednjačilo zgolj iskanje t. i. intertekstualnih referenc trilogije. Nekatere izmed teh, npr. reference na *Petra Pana* in *Vojno zvezd*, bi bilo nadalje v treznejših spisih precej težko zagovarjati, a že omenjeni Dirda je bil v svojem navdušenju vsekakor avtor njihovega najdaljšega seznama; obsega jih okoli trideset.

Ob številnih priznavalnih in dostikrat skrajno pohvalnih kritikah pa se je predvsem po izidu druge knjige pojavilo tudi kar nekaj odločno negativnih mnenj. Že Leonie Caldecott je leta 1999 v *Catholic Herald* s ponesrečeno ironijo zapisala, da je trilogija 'mного bolj vredna grmade kot Harry [Potter]', saj je eno izmed literarnih del, ki so 'milijonkrat bolj zlovešča' (citat iz verzije, objavljene 15. 3. 2004). Drugi izstopajoči tovrstni izpad je bil Hitchensov, ki je v *The Mail on Sunday* Pullmanovo pisanje mdr. označil za 'nevaren ateistični fundamentalizem' (Hitchens: 63). Johnsonova je nadalje po zaključnem delu v *Timesu* *Njegovo temno tvar* opisala kot 'najbolj primitiven napad na organizirano religijo, kar sem jih kdaj videla' (Johnson: 12) in Claudia Fitzherbert je v *Daily Telegraphu* celo svarila starše: 'Pozor: ta knjiga lahko poškoduje vero vašega otroka!' (citirano v Squires: 72).

Druga vrsta negativnih odzivov na trilogijo pa je v njej opazala predvsem različna neskladja. Z zgoraj pregledanimi verskimi ugovori je najbolj povezano Pullmanovo prikazovanje cerkve, za katerega je cela vrsta kritikov opazila, da je v svoji negativnosti izrazito dogmatično (primerjaj isto: 73), kar je seveda v nasprotju s siceršnjo svobodomiselnostjo svetovnega nazora *Tvari*, deloma pa tudi

z estetiko; Wagnerjeva je med številnimi drugimi tako opozorila: 'Cerkev, kot jo prikazuje, postane tako prekomerno hudobna, da se pisanje o njej skoraj zvrne v karikaturu' (Wagner: 3). Tudi prek tega so na *Njegovo temno tvar* leteli očitki didakticizma in avtorjeve prepotentnosti, pri čemer naj bi bilo oboje v enakem neskladju s svetovnim nazorom in estetiko (primerjaj Squires: 74–75). Različni kritiki pa so zapazili tudi neskladja, povsem ločena od vprašanj vere. Jonesova je tako v *Sunday Timesu* spregovorila o neusklajenosti sporočila – 'imamo le eno življenje in to je na Zemlji' (Jones: 44) – s samo pripovedjo, ki izjemno živo opisuje celo vrsto vzporednih vesolj.

Takšen kritičen odnos se je kot pri Tolkienu nato prenesel v daljše pisanje o trilogiji. Monografij, ki Pullmana vrednotijo izrazito negativno, zaenkrat sicer ni in jih verjetno ni pričakovati, tovrstnih člankov pa je tudi relativno malo. A povečini se vsi osredotočajo prav na neskladja, kakršna smo opisali, pri čemer je najbolj tipičen in tudi najbolj tehten prispevek Moruzzijeve z naslovom *Izgubljene priloznosti*. Ta namreč opaža, kako Pullman svojemu liberalnemu radikalizmu navkljub prikazuje otroke v izrazito tradicionalnih vlogah, v zvezi s tem pa mlada raziskovalka opozarja na nekaj očitnih neskladij znotraj samega pisanja, izmed katerih je najbolj reprezentančna Lyrina šibko utemeljena sprememba iz prvega v drugi del – 'V Severnem siju je Lyra osvežujoče predrzna in samostojna, a s prihodom Willa v *Pretanjenem nožu* [...] postane vse bolj odvisna od njega' (Moruzzi: 60).

Takšnim, pogosto razburjenim kritikam navkljub pa je Pullman kot prvi mladinski pisatelj prejel leta 2002 Whitbredovo nagrado in 2005. še spominsko nagrado Astrid Lindgren. Že to kaže, da sta tako stroka kot znanost ocenili nedavno dokončano trilogijo za izrazito kvalitetno delo, ki po svoji vrednosti celo prestopa prostor mladinske književnosti. Toda temu navkljub zaenkrat še ni najti res navdušujoče znanstvene obdelave *Njegove temne tvari*.

Prvo daljše priznavalo pisanje o njej je sicer četrto in zadnje poglavje monografije *Alternative Worlds in Fantasy Fiction* (2001), ki ga je zanj prispevala Millicent Lenz. Toda poglavje ponuja predvsem šolski pregled najbolj očitnih potez *Tvari* in le redko ponuja globlji uvid. Podobno je nadalje s prvo monografsko obdelavo Pullmana iz leta 2003, katere avtor je znani Nicholas Tucker; namenjena je predvsem podajanju osnovne informacije o Pullmanovi biografiji in bibliografiji, nekoliko bolj poglobljeno pa je edino razpravljanje o že omenjeni intertekstualnosti. To Tucker najprej smotrno preimenuje v 'vplive in primerjave', se nadalje osredotoči na zgolj nekaj najbolj verodostojnih – na Milтона, Blaka in C. S. Lewisa – in nato tehtno opozori tudi na povezavo med *Njegovo temno tvarjo* ter von Kleistovim tekstom *O marionetnem gledališču*.

Predvsem šolski rabi je nadalje namenjena kratka in že citirana knjižica Squiresove (2004), ki je znotraj svojega osnovnega namena vsekakor kvaliteten priročnik, a prek te ravni seže zgolj z zgoščenim poglavjem o recepciji. Ljubiteljski publiki pa je namenjen prav tako pretežno neizstopajoči Watkinsonov *Vodič razmišljajočega ljubitelja po Philipu Pullmanu* iz istega leta. Tako je zaenkrat najpomembnejše delo o *Tvari* nedvomno zbornik *His Dark Materials Illuminated*, ki prinaša nekaj relativno uspelih člankov, pri čemer se najzanimivejši spet ukvarjajo z vplivi in primerjavami – Burton Hatlen razmišlja o izzivu, ki ga Pullman postavlja Tolkienu in C. S. Lewisu, ter o avtorjevem novoromantičnem branju Milтона, Scottova o Pullmanovi predelavi Milтона, Blaka in Biblije v trilogiji, Kingova se osredotoča zgolj na povezave z Biblijo in tako dalje.

Iz vsega tega izhaja, da *Njegova temna tvar* vsekakor sledi modelu recepcije, kot se je razvil pri Tolkienu, čeprav na nekoliko svojstven način. Skrajno navdušeni odzivi na trilogijo se namreč pojavljajo že pred izidom njenega zadnjega dela, tako kot tudi izrazito negativni, a slednji so za razliko od Tolkienovih kritikov šibkejši tako po številu kot ostrini, od njih pa se razlikujejo tudi po vsebini: na Pullmana poleg očitkov takšne ali drugačne literarne šibkosti namreč naslavljajo predvsem pomisleke, izhajajoče iz verskih načel. Obe vrsti kritike pri Pullmanu nadalje tako kot negativno vrednotenje Tolkiena sčasoma večidel potihneta, le da so pri avtorju *Njegove temne tvari* za to prejkone odločilne najvišje mednarodne nagrade in ne priznavalno pisanje o njegovem delu. Slednje namreč vsaj zaenkrat še ni dovolj poglobljeno, kar pa niti ni nujno še ena od variacij recepcijskega modela, saj je od zaključka trilogije minilo komaj nekaj let.

(Nadaljevanje v naslednji številki)

Viri

Attebery, Brian (1980): *The Fantasy Tradition in American Literature: From Irving to Le Guin*. Bloomington: Indiana UP.

Caldecott, Leonie (15. 3. 2004): 'Philip Pullman: The Stuff of Nightmares'. <http://www.christendom-awake.org/pages/reflect-lit/Pullman/stuffofnightmares.htm>, dostop 11. 2. 2006.

Cameron, Eleanor (1977): 'High Fantasy: A Wizard of Earthsea.' V: Paul Heins (ur.): *Crosscurrents of Criticism: Horn Book Essays 1968–1977*. Boston: Horn Book, 1977, str. 333–41.

Clute, John (1990): 'Deconstructing Paradise'. *The Times Literary Supplement*, 28. 12. 1990, str. 1409.

Clute, John (2001): 'Strange seas and shores, fabulist adventures and postmodern brain twisters'. *The Washington Post*, 28. 10. 2001, str. 13.

Dederer, Claire (2000): 'Fantasy with Polar Bears'. *Newsday*, 12. 11. 2000, str. 13.

Dirda, Michael (1990): 'The Twilight of an Age of Magic'. *Washington Post*, 25. 2. 1990, str. 1, 9.

Dirda, Michael (1996): 'A World Elsewhere'. *Washington Post*, 5. 5. 1996, str. 13.

Gevers, Nick (2001): 'Driven By A Different Chauffeur: An Interview With Ursula K. Le Guin'. <http://www.sfsite.com/03a/ul123.htm>, dostop 28. 8. 2005.

Hathfield, Len (1993): 'From Master to Brother: Shifting the Balance of Authority in Ursula K. Le Guin's Farthest Shore and Tehanu.' *Children's Literature* 21 (1993), str. 43–65.

Hatlen, Burton (2005): 'Pullman's *His Dark Materials*, a Challenge to the Fantasies of J. R. R. Tolkien and C. S. Lewis, with an Epilogue on Pullman's Neo-Romantic Reading of *Paradise Lost*'. V: Millicent Lenz in Carole Scott (ur.) (2005): *His Dark Materials Illuminated: Critical Essays on Philip Pullman's Trilogy*. Detroit: Wayne State University Press, str. 75–94.

Hitchens, Peter (2002): 'The most dangerous author in Britain'. *The Mail on Sunday*, 27 January 2002, str. 63.

Johnson, Sarah (2000): 'On the Dark Edge of Imagination'. *The Times*, 18. 10. 2000, str. 12.

Jones, Nicolette (2000): 'The Garden of Earthly Delights'. *Sunday Times*, 29. 10. 2000, str. 44.

- King, Shelley (2005): 'Without Lyra we would understand neither the New nor the Old Testament'. V: Millicent Lenz in Carole Scott (ur.) (2005): *His Dark Materials Illuminated: Critical Essays on Philip Pullman's Trilogy*. Detroit: Wayne State University Press, str. 106–124.
- Kuznetz, Lois R. (1985): 'High Fantasy in America: A Study of Lloyd Alexander, Ursula Le Guin and Susan Cooper.' *The Lion and the Unicorn* 9, 1985, str. 19–35.
- Le Guin, Ursula K. (1971): 'Letter to the Editor.' *SF Commentary* 26, april 1971, str. 90–93.
- Le Guin, Ursula K. (1992): *The Language of the Night. Essays on Fantasy and Science Fiction*. New York: HarperCollins.
- Le Guin, Ursula K. (1993 a): *Earthsea Revisioned*. Cambridge: Green Bay Publications.
- Le Guin, Ursula K. (1993 b): *The Earthsea Quartet*. London etc.: Penguin.
- Le Guin, Ursula K. (2001): *The Other Wind*. London: Orion.
- Le Guin, Ursula K. (2003): *Tales from Earthsea*. London: Orion.
- Lem, Stanislaw (1971): 'Lost Opportunities.' *SF Commentary* 24, november 1971, str. 22–24.
- Lenz, Millicent (2001): 'Philip Pullman'. V: Peter Hunt and Millicent Lenz: *Alternative Worlds in Fantasy Fiction*. London, New York: Continuum, str. 122–169.
- Lindow, Sandra (1997): 'Ursula K. Le Guin's Earthsea: Rescuing the Damaged Child.' *New York Review of Science Fiction*, januar 1997, str. 1, 10–13.
- Littlefield, Holly (1995): 'Unlearning Patriarchy: Ursula Le Guin's Feminist Consciousness in The Tombs of Atuan and Tehanu.' *Extrapolation* 16, Fall 1995, str. 244–58.
- Mahy, Margaret (2002): 'Two Trilogies and a Mystery: Speculations on the Earthsea Stories'. <http://www.ursulakleuin.com/Mahy-Earthsea.html>, dostop 28. 8. 2005.
- Manlove, Colin Nihcolas (1975): *Modern Fantasy: Five Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McKinley, Robin (1990): 'The Woman Wizard's Triumph.' *New York Times Book Review* 20, maj 1990, str. 38.
- Moruzi, Kristine (2005): 'Missed Opportunities: The Subordination of Children in Philip Pullman's His Dark Materials'. *Children's Literature in Education*, Vol. 36, No. 1 (March 2005), str. 55–68.
- Nicholls, Peter (1974): 'Showing Children the Value of Death.' *Foundation* 5, januar 1974, str. 71–80.
- Nodelman, Perry (1995): 'Reinventing the Past: Gender in Ursula K. Le Guin's *Tehanu* and the Earthsea »Trilogy«'. *Children's Literature* 23 (1995), str. 179–201.
- Pullman, Philip (1995): *Northern Lights*. London etc.: Scholastic.
- Pullman, Philip (1997): *The Subtle Knife*. London etc.: Scholastic.
- Pullman, Philip (2000): *The Amber Spyglass*. London etc.: Scholastic.
- Pullman, Philip (2001): 'The Republic of Heaven'. *The Horn Book Magazine*, November/December 2001, str. 655–667.
- Pullman, Philip (2002 a): 'Voluntary Service'. <http://books.guardian.co.uk/review/story/0,12084,865561,00.html>, dostop 12. 10. 2005.
- Pullman, Philip (2002 b): 'Dreaming of Spires'. <http://books.guardian.co.uk/review/story/0,12084,763709,00.html>, dostop 12. 10. 2005.
- Pullman, Philip (2004): 'Bush Would be Perfect Kids' Villain'. http://www.tiscali.co.uk/news/newswire.php/news/reuters/2004/11/07/entertainment/bushthepfectvillainforwriterpullman.html&template=/entertainment/feeds/story_template.html, dostop 14. 10. 2005.

- Rochelle, Warren G. (2001): *Communities of the Heart: The Rethoric and Myth in the Fiction of Ursula K. Le Guin*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Russ, Joanna (1972): 'The Image of Women in Science Fiction.' V: Susan Koppelman Cornillon (ur.): *Images of Women in Fiction: Feminist Perspectives*. Bowling Green: Bowling Green University Popular Press, str. 79–94.
- Scott, Carole (2005): 'Pullman's Enigmatic Ontology: Revamping Old Traditions in *His Dark Materials*'. V: Lenz, Millincent in Scott, Carole (ur.) (2005): *His Dark Materials Illuminated: Critical Essays on Philip Pullman's Trilogy*. Detroit: Wayne State University Press, str. 95–105.
- Sherman, Cordelia (1987): 'The Princess and the Wizard: The Fantasy Worlds of Ursula K. Le Guin and George MacDonald.' *Children's Literature Association Quaterly* 12, Spring 1987, str. 24–28.
- Shippey, Tom (1977): 'The Magic Art and the Evolution of Words: Ursula Le Guin's Earthsea Trilogy.' *Mosaic* 10, Winter 1977, str. 147–63.
- Slusser, George Edgar (1976): *The Farthest Shores of Ursula K. Le Guin*. San Bernardino: The Borgo Press.
- Squires, Claire (2004): *Philip Pullman's His Dark Materials Trilogy: A Reader's Guide*. New York, London: Continuum.
- Suvin, Darko (1975): 'Introductory Note: The Science Fiction of Ursula K. Le Guin.' *Science Fiction Studies*, 2. 11. 1975, str. 203–4.
- Tucker, Nicholas (2003): *Darkness Visible: Inside the World of Philip Pullman*. Cambridge: Wizard Books.
- Wagner, Erica (2002): 'Courageous and Dangerous: A Writer for All Ages'. *The Times*, 23. 1. 2002, str. 3.
- Watkins, Tony (2004): *Dark Matter: A thinking fan's guide to Philip Pullman*. Southampton: Damaris.
- White, Donna (1999): *Dancing With Dragons: Ursula K. Le Guin and the Critics*. Columbia: Camden House, 1999.
- White, Virginia L. (1979): 'Bright the Hawk's Flight: The Journey of the Hero in Ursula Le Guin's Earthsea Trilogy.' *Forum* 20, 1979, str. 34–35.